

UOT:37.

MƏDƏNİYYƏT ANLAYIŞINA MÜASİR BAXIŞ

dosent Səlimov Mahir Məhəmmədli oğlu, Mamedova Nəzrin Şakir qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı
mahir.0707@mail.ru

Xülasə. Məqalənin yazılmasında **məqsəd** mədəniyyət anlayışının təkamülünün müasir tələbləri çərçivəsində yeni kulturoloji meyarlar spektrindən sosial-fəlsəfi təhlilinin aparılmasıdır.

Müəllif qeyd edir ki, kulturoloji irsin tədqiqi məsələləri tək hər hansı bir tədqiqatçının şəxsi mülahizələri üzərində deyil, həmçinin bu sahədə dünyanın tanınmış tədqiqatçılarının verdiyi töhfələrdən, toplanmış mütərəqqi təcrübələrin mənimsənilməsindən, problemlərin həllində müvafiq elmi metodlardan istifadə etməklə onların milli tariximizin öyrənilməsinə tətbiqi ilə şərtlənməlidir.

İstifadə edilən metodlar. Müəllif mədəniyyət anlayışının təkamülünün müasir kulturoloji meyarlar spektrindən təhlili prosesində geniş formada ümumelmi metodlardan, müqayisəli təhlil metodundan, tarixi proseslərinin mədəniyyətə təsirinin qiymətləndirilməsi metodlarından istifadə etmişdir.

Məqalədə yenilik. İlk dəfə olaraq milli ədəbiyyatda mədəniyyət anlayışının təkamülünün müasir kulturoloji meyarlar spektrindən təhlilinin verilməsi ilə yanaşı, mədəniyyət tarixinə aid dərsləklərdə, araşdırmalarda və kulturoloji müntəxəbatlarda dünya mədəniyyət tarixi ilə yanaşı müvafiq ölkələrin mədəni irsinə, xalqların kulturoloji fikrinə əhəmiyyətli yer ayrılmışdır.

Nəticə. Yekunda müəllif belə qənaətə gəlir ki, əgər mədəniyyəti öyrənən elmin adını kulturologiya qoyuruqsa, onda mütləq kulturologiya termini ilə yanaşı kultür terminini də istifadə etməliyik, və ya mədəniyyət terminini bu elmin prioritet anlayışı kimi qəbul ediriksə, onda elmin adı da mədəniyyətşünaslıq olmalıdır. Vurğulanır ki, həmin anlayışların guya fərqli mənalar ifadə etdiyinə dair mülahizələrdən asılı olmayaraq mahiyyət dəyişmir. Əsas məqsəd həm də maarifləndirmə və təlim-tərbiyə olduğunu nəzərə alsaq, dilimizdə vətəndaşlıq qazanmış və xalq tərəfindən anlaşıqlı olan mədəniyyətşünaslıq məfhumu daha münasibdir.

Açar sözlər: mədəniyyət, kultür, kulturologiya, milli adət-ənənə, təlim-tərbiyə

Ключевые слова: культура, культ, культурология, национальные традиции, образование.

Keywords: culture, cult, culturology, national traditions, education.

Giriş. Məqalənin yazılmasında əsas **məqsəd** mədəniyyət anlayışının təkamülünün müasir tələbləri çərçivəsində yeni kulturoloji meyarlar spektrindən sosial-fəlsəfi təhlilinin aparılmasıdır.

Müəllif qeyd edir ki, kulturoloji irsin tədqiqi məsələləri tək hər hansı bir tədqiqatçının şəxsi mülahizələri üzərində deyil, həmçinin bu sahədə dünyanın tanınmış tədqiqatçılarının verdiyi töhfələrdən, toplanmış mütərəqqi təcrübələrin mənimsənilməsindən, problemlərin həllində müvafiq elmi metodlardan istifadə etməklə onların milli tariximizin öyrənilməsinə tətbiqi ilə şərtlənməlidir.

Məqalədə yenilik. İlk dəfə olaraq milli ədəbiyyatda mədəniyyət anlayışının təkamülünün müasir kulturoloji meyarlar spektrindən təhlilinin verilməsi ilə yanaşı, mədəni-

yət tarixinə aid dərsliklərdə, araşdırmalarda və kulturoloji müntəxəbatlarda dünya mədəniyyət tarixi ilə yanaşı müvafiq ölkələrin mədəni irsinə, xalqların kulturoloji fikrinə əhəmiyyətli yer ayrılmışdır.

Mədəniyyət problemi əsrlər boyu insanları düşündürmüşdür. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev mədəniyyətin Azərbaycan xalqının inkişafında rolunu dəfələrlə yüksək qiymətləndirərək qeyd etmişdir ki, "...Mədəniyyət bəşəriyyətin topladığı ən yaxşı nümunələrlə xalqları zənginləşdirmişdir" (Tağıyev, Əliyev, 1997).

Mədəniyyət sözü latınca «Cultur» sözündən olub ilk dəfə qədim Romada işlənmişdir. Romalı filosof – natiq Mark Tulli Siseron «Tuskulan disputları» (bizim eradan əvvəl 45-ci il) əsərində kultur sözü işlətmişdir. Etimoloji cəhətdən bu latın dilindəki «becərmək», «torpağı hazırlamaq» mənasını verirdi. Bəzi tədqiqatçılara görə isə bu anlayış «natura» anlayışına müxalif kimi yaranmışdır. «İşlətmək», «təzədən hazırlamaq», «mövcud», «yaranmış», «vəhşi», «təbii» olana qarşı dururdu. Bəzi məlumatlara görə bu termini ilk dəfə Roma senatının sədri Katon işlətmişdir. Mark Tulli Siseron isə bu termini insanların əqli fəaliyyətinə aid etmişdir. Bir sıra müəlliflərə görə «Kultura» (mədəniyyət) – fəvqəladə dərəcədə çox mənalıdır. Əslində kultura anlayışı 2 əsr bundan əvvəl filosoflar tərəfindən yaradılmış və ilk dəfə 1793- cü ildə nəşr olunan alman lüğətində öz əksini tapmışdır. Əlbəttə bu fikir də mübahisəlidir (Горячева, 2000).

Ümumiyyətlə «kultur» dedikdə hər şeydən əvvəl, adamların əkilər becərdiyi bitkiləri, öz-özünə bitən bitkilərə qarşı qoyulması başa düşülürdü. Zaman keçdikcə «kultur» sözünə daha çox məna daxil etməyə başladılar. Deməli «təbiətin fəvqündə duran», «əksətəbii» insanın yaratdığı başa düşülür. Yəni Allahın yaratdıqları yox, insanların fəaliyyət məhsulu kimibə başa düşülür.

Ümumiyyətlə məşhur Roma filosofu Siserondan başlayan təkamül («Ağılın mədəniyyəti fəlsəfə deməkdir»). XVII əsr alman ideoloqu herderdə daha da zəngin genişləndirilmişdir. Herderə görə mədəniyyətdə, dil, ailə münasibətləri, incəsənət, elm, sənət, dövlət idarəçiliyi, din daxildir. Göründüyü kimi, Siserondan sonra mədəniyyətin məzmununda köklü dəyişikliklər yaranmışdır. Əslində fəlsəfi səviyyədə mədəniyyətin mahiyyəti haqqında XVII-XVIII əsrlərdə Avropa alimlərinin təlimlərinə xüsusilə S.Pufendorfun, C.Vikonun, K.Helvetsinin. B.Franklinin, İ.Herderin və İ.Kantin əsərlərində öz əksini tapmışdır. Herder mədəniyyətin yaranmasının insanın ikinci doğuluşu adlandırmışdır (Kaqan, 1996).

XIX əsrdə bəzi alimlər mədəniyyətin mahiyyəti «bəşəriyyətin əqli, mənəvi, dini həyatı»na münəcər edir, müvafiq olaraq onu «maddi» fəaliyyət tarixinin keçmiş inkişafına qarşı qoyurdular. Digərləri «kultur» anlayışının onun ilkin, geniş mənasını başa düşürlər. Yəni, həm iqtisadi, həm sosial, həm dövlət, həm əqli, həm mənəvi, dini, həm də estetik cəhətləri ilə birlikdə götürürlər.

İndiyə qədər mədəniyyətə 500-dən artıq tərif verilmişdir. Onlardan bəzilərini qeyd edək:

-mədəniyyət birliyin, etiqadın, incəsənətin, qanunların, əxlaqların, adətlərin, bir sözlə, insanın cəmiyyət üzvü kimi əldə etdiyi digər qabiliyyət və vərdislərin kompleksidir (E.Teylor).

- maddi və qeyri-maddi cizgilərə malik olan, sosium, insan birlikləri, qrupları üçün adi vərdişə çevrilən davranış formalarıdır (K.Yunq).

- mədəniyyət - ətraf mühitin insan tərəfindən yaradılmış hissəsidir (M.Xerskovik).

- «mədəniyyət» elə nailiyyət və institutları səciyyələndirir ki, o bizim həyatımızı heyvana bənzər əcdadlarımızın həyatından ayırmış və iki məqsədə xidmət etmişdir: insanın təbətdən mühafizəsi və adamların bir – birinə münasibətinin qaydaya salınması (Z.Freyd).

-mədəniyyət yüksək dəyərlərin ali insan ləyaqətlərinin təqdim edilməsi yolu ilə reallaşmasıdır (M.Haydegger).

- cəmiyyətin mənəvi varlığı – mədəniyyəti demməkdir.

- mədəniyyət insan əqli tərəfindən toplanmış, özündə yığılmış təcrübəni daşıyan insan fəaliyyətinin reqlativ sistemidir (V.Davidoviç, Y.Jdanov).

- mədəniyyət – sosial təcrübənin və ötürülmə sistemidir (V.Konev).

- mədəniyyət – təbiət və insan fəaliyyətinin ümumiləşdirilməsidir (M.Bulatov) (Şükürov, 1998).

Mədəniyyətə etnoloji baxışın hələ XVIII əsrdə formalaşdığını yuxarıda qeyd etmişdik. C.Viko, İ.Herder, Ş.Monteskyenin əsərlərində buna dair faktlar kifayət qədərdir. Bu dövrdə tarixdə dəfələrlə olduğu kimi coğrafi ekspansiya dalğası genişlənməmişdi. İnsanların öz xüsusi mədəni dəyərləri, stereotipləri, həyat tərzini başqa xalqlarla müqayisə olunurdu. Həmin xalqların mədəni dünyasına maraq artdı. Çoxsaylı kitablar çap olunur, müxtəlif xalqların mədəniyyəti təsvir olunub. Elmi ədəbiyyətin yaranması üçün imkan yaranır. A.Uayta qədər mədəniyyətin öyrənilməsi deskriptiv – təsviri xarakter daşmışdır. Orada mədəniyyət bir – birindən asılı olmayaraq öyrənilə bilən komponentlər kimi təqdim olunurdu. İlk dəfə həmin baxışın yekun ifadəsi kimi XIX əsr tarixçilərinin qeyri – avropa xalqları haqqında yazdıqları əsərlər olmuşdur. Onların arasında alman tarixçisi Q.Klemmin «Bəşəriyyətin ən ümumi mədəniyyət tarixi» xüsusi seçilir. 10 cildlik bu əsər 1843 – 1852 – ci illər arasında çap olunmuşdur. Klemm bu əsərində incəsənətin, adətlərin, əmək alətlərinin, etiqadların və s. – nin inkişafı nəzərdən keçirilmişdir. «İbtidai mədəniyyət» kitabının müəllifi E.Taylor 1871 – ci ildə çap etdirdiyi bu iki cildlik əsərində elmi yanaşma baxımından Klemmin əsərinə yaxın idi. Lakin bu əsərdə mədəniyyət və sivilizasiya bir-birinə qarşı qoyulmuşdur (Taylor, 2000). O mədəniyyətə geniş tərif də vermişdir. Fransız maarifçiləri mədəniyyəti ağıllığın təqribən sinonimi kimi başa düşürdülər. Elm, incəsənət maarif nailiyyətlərinin məcmusunu da mədəniyyət anlayışında birləşdirirdilər. Rəasionalist istiqamətin inkişafının yüksək forması H.Hegeldə (1770 – 1831)-görməli alman mütəfəkkirinin təmsalında tapmışdır. Mədəniyyətin inkişafında ağılın rolu haqlı olaraq «fəvqəlsəmərəli» adlandırmışlar. Mədəni tarixi prosesin bütün məcmuunun məntiqini görmüş və mədəniyyəti insan ağılının yetkinliyinin xarakteristikası hesab etmişdir (Orlova, 1994).

Ümumiyyətlə, rəasionalizm ideyası mədəniyyət nəzəriyyəsinə mühim təsir göstərmişdir. Belə təqdim olunur ki, əgər Avropa rəasionalist modeli reallaşdırmaq istəyirsə o xüsusi tarixi missiyanı – yerdə qalan mədəniyyətlərə inkişaf yolunu göstərməlidir. İctimai şüurda Avropa mərkəzçilik formalaşmışdır. Avropa mərkəzçiliyə görə Avropa yolu insana və bəşəriyyətə qeyri – məhdud inkişaf perspektivi və çiçəklənməyə imkan verə bilər. Artıq XIX əsrdə global problemlər kimi qeydi – şərtsiz Avropa mədəniyyət modelinin qəbul edilməsi əvvəllər ağırsız keçirdi. Lakin müəyyən dövr keçdikdən sonra həmin modelin doğruluğu şübhə doğurmağa başlamışdır.

Hər şeydən əvvəl, Avropa yolunun proqressiv xətti inkişafının prinsiplial imkanları ideyası özünü doğruldurdu. XIX əsrdə yaşamış rus alimi N.Ə.Danivelski (1822 - 1885) 1889 – cu ildə çapdan çıxan «Rusiya və Avropa» adlı əsərində yazırdı ki, mədəniyyət o cümlədən Avropa mədəniyyəti təbii – tarixi hadisədir. Ona görə də canlı orqanizm kimi öz inkişafında

bütün mərhələləri keçir. Bunlar isə uşaqlıq, yetkinlik və ölüm mərhələləridir. N.Danilevski özünün mədəni – tarixi dövrləşmə konsepsiyasında 10 mədəniyyət tipini göstərmiş onun təkamülünü etnoqrafik vəziyyətdən dövləti, sivilizasiya vəziyyətinə istiqamətinə təsvir etmişdir. N.Danilevskiye görə mədəniyyət fəaliyyətin dörd ümumi kateqoriyasını əhatə edir. bunlar dini, mədəni, daha dəqiq desək, onlarla birlikdə elmi, bədii, texniki fəaliyyət, eləcə də siyasi və ictimai – iqtisadi fəaliyyətdir. Böyük rus alimi tarixin təbii sisteminin indiyə qədər olan inkişafın mədəni – tarixi sistemlərini fərqləndiyini dönə - dönə qeyd etmişdir. əslində bu tiplərin məcmusu bəşər tarixini təşkil edir. Xronoloji qaydada da aşağıdakı mədəni – tarixi tipləri fərqləndirmək lazımdır. 1.Misir: 2.Çin: 3.Assur – Babil – Finikiya, Haldey və yaxud qədim Semit: 4.Hind: 5.İran: 6.Yahudi: 7.Yunan: 8.Roma: 9.Yeni Semit, yaxud Ərəbistan: 10.German - Roman tipləri. Buraya Amerika tipi – Meksika və Peru tipləri də (onlar zorla məhv edilmişdir) əlavə edilir. Bu mədəni – tarixi tipləri yaradan və təmsil edən xalqlar bəşəriyyət tarixini birlikdə yaratmışlar. əslində yuxarıda qeyd etdiyimiz tipləri iki qrupa birləşdirmək mümkündür. Birinci qrupa öz tarixində varisiylə malik olan və bununla da öz növbəsində bəşər tarixində qrupları aid edə bilərik. Həmin irsin tiplərə Misir, Assur – Babil – Fnikya, Yunan Roma və German – Roman və yaxud və yaxud Avropa tiplərini göstərə bilərik, ikinci böyük qrupa isə tamamilə digər xalqlardan tədris olunmuş Çin və Hind sivilizasiyalarını daxil edə bilərik. Elə buna görə də həmin sivilizasiyalar sözün həqiqi mənasında digərlərindən köklü surətdə fərqlənir (Borzov, 2001).

İngilis tarixçisi sosioloqu A.Toynbi (1889 - 1975) mədəni – tarixi prosesin tsiklik xarakterini qəbul etmişdir. Eyni zamanda belə hesab etmişdir ki, ali mənəvi dəyərlərə daxil olduqdan sonra mədəniyyət vahid tamı yaradır. Tarix dini əlamət altında baş verir. Mədəniyyət Allah yaradıcılığı kimi təqdim olunur. Məsələn, Şərqdə mədəniyyət və sivilizasiyanın əsasında Buddizm, Avropada isə Xristianlıq durur və s. A.Toynbi əvvəlcə 21 sivilizasiyanı sayır, sonra isə onların sayını 13 - ə endirir. Yəni ikinci dərəcəli sivilizasiyaları çıxdaş edir. A.Toynbiyə görə XX əsrdə cəmi 5 əsas sivilizasiya Çin, Hind, İslam, Rus və Qərb sivilizasiyaları öz varlığını qoruyub saxlaya bilmişdir (Borzov, 2001).

Mədəniyyətin tam təsviri cəhdinə ingilis etnoqrafı və sosioloqu mənşəcə polyak olan Bronislaw Malinovski (1884- 1942) bulunmuşdur. Malinovskinin hər şeydən əvvəl, mədəniyyətin ayrı – ayrı parametrlərinin əlaqəsi və vəhdəti maraqlanmışdır. O mədəniyyətin mənşəyi və dinamikasına çoxaz diqqət yetirmişdir (Mod, 1976).

Mədəniyyətin mahiyyətini açan ən mühim anlayış kimi Malinovski sosial institutlar sistemini göstərmişdir.

Mədəniyyətşüanslıq sahəsində böyük xidməti olan alimlərdən biri də Lesli Uayt (1900-1975) hesab olunur. Uayt mədəniyyəti yalnız cəmiyyətin inkişaf qanunlarının dərk edilməsi, vəistəsilə başa düşmüşdür. Onun fikrincə mədəniyyət metodoloji abstraksiya deyildir, müəyyən faktlarla fəaliyyət göstərən real obyektidir. Mədəniyyət sistemində Uayt üç sistemə yaxın olan – texnoloji, sosial və ideoloji olanı qeyd etmişdir. Texnoloji sistemaltı Uayta görə başlıcaadır. Çünki o vital tələbatların ödənilməsini, təhlükəsizliyi təmin edir və rahatlığı yaradır. Uaytın ən böyük xidmətlərindən biri mədəniyyətin bərqərar olmasında simvolların dərk edilməsini irəli sürülməsidir (Qoryaçeva, 2000).

Deməli, mədəniyyətin konkret tarixi tipinin mahiyyəti aparıcı yaradıcılıq tipi ilə subyektivlik tipi vəistəsilə aydınlaşdırılır. Əslində subyektivlik tipi konkret mədəniyyətin mənəvi və maddi fenomenlərinin təkrarolunmazlığını və unikallığını müəyyən edir.

Müasir dünyada müxtəlif mədəni dəyərlərə riyəət edən adamların toqquşmaları,

münaqişələri ilə zəngindir. Bu dini münaqişədə ola bilər, muxtariyyət qurumların müstəqillik arzusu, maliyyə qruplarının mübarizəsi də ola bilər.

Ümumiyyətlə, bu cür münaqişələrin motivlərini tədqiq edərkən münaqişə aparıcı tərəflərin müxtəlif mənəvi, mədəni dəyərlərə xidmət etdiyinə şahidi oluruq. Lakin xalqlar getdikcə daha çox bir – birinin mədəniyyətini mənimsəməyə meyillidir.

Ona görə müasir sivilizasiya təkcə texniki proqress və maddi sərvətlərin artırılmasını cəmiyyətin inkişafının əsası kimi görmür. əksinə cəmiyyətin inkişafının əsası kimi onun mədəniyyətinin mənəvi potensialının inkişafında görür. Beləliklə, mədəni dəyərin əhəmiyyətinin heç vaxt aşağı düşməyəcəyi danılmaz fakta çevirir.

Eyni zamanda cəmiyyətdə əks tendensiyanı da müşahidə etmək olar. Bu isə qloballaşma prosesi ilə daha çox əlaqədardır.

Ümumiyyətlə, mədəniyyətin ilk təzahüründən başlayaraq bu günə qədər ki, dövrünü öyrənərək cəmiyyətin inkişafını modelləşdirmək və proqnozlaşdırmaq olar. O zaman belə suallar da meydana çıxır bilər. 1) Mədəniyyətin inkişafında ümumi qanunauyğunluq varmı? 2) Həmin qanunauyğunluğu öyrənmək əsasında cəmiyyət inkişafının gələcəyini necə modelləşdirmək olar? Bütün bunlar mədəniyyət və onun tarixini öyrənilməsinin əhəmiyyəti bir daha aydın olur (Tağıyev, Əliyev, 1997).

Qədim dünya mədəniyyət ocaqlarında bəşəriyyətin ilk mədəni abidələri yaradılmışdır. Məsələn, misir sivilizasiyasının nümunələrində, xüsusilə fironların (kahinlərin və ya varlı şəxslərin) hekayələrində, Allahların, ilahələrin fiqurlarında heykəltaraşların öz arzusundan asılı olmayaraq zamanın ruhunu əks etdirmişdir. Burada hakimiyyətə təzim, hakimiyyətin ilahiləşməsi aşiq şəkildə özünün göstərir. Burada insanların özləri, adamlar və dünya üzərində hakimiyyətindən söhbət gedir. Misir hekayələrində kosmiklik, monimentallıq, sakitlik, həvəssizlik və s. açıq şəkildə özünü biruzə verir. Ayaqüstü və oturmaq şəkildə olan abidələr üçün xarakterik olan statistiklik həmin cizgilər ifadə etməyə imkan verir. Heykəllərin simalarında ruh açıq şəkildə özünü göstərmir. Piramidalar firon hakimiyyətində təcəssüm olunan ilahiləşmiş simvoldur. Kosmosa cəhd, monimentallıq, ictimai adamın böyüklüyü və s. burada öz əksini tapmışdır. Yerlərdə qurulmuş bu nəhəng tikililər kosmik ritmə energetik köklənmiş bir daha kosmos və insanın ayrılmazlığını bir daha sübut edir. qədim misir sivilizasiyalarında insanda kosmikliyin üstünlük təşkil edilməsi əks olunmuşdur. Burada onların harmonik vəhdəti demək olar ki, yoxdur. Bəşəriyyət soyuq kosmikliyin əlindən hələ qurtula bilməmişdir. Bu isə Misir insanın mahiyyətini ifadə edir. Qədim Çin mədəniyyətində üzə ona görə «bağlayırlar» ki, daxili aləmə diqqəti cəmləşdirmək mümkün olsun. İnsanın daxili mahiyyəti ümumi ritmi və təbiətin harmoniyası ilə uyğun gəlir (Медведев, Алдашева, 2001).

Qədim Hind mədəniyyətində insan brahma ilə qovuşmaqdan ötrə öz daxilində diqqəti mərkəzləşməlidir. Bu isə sükətdir, sakitlikdir. Buddizmdə bu məqsədə Nirvana xidmət edir. Tarixdə bir az irəli gedərək qeyd etməliyik ki, müsəlmanlar praktiki olaraq özlərini örtürlər. Onların incəsənətində insanın hər cür təsviri uzun müddət qadağan olunmuşdur. İslam tərəfdarları ən ümumi mahiyyəti kimi Allaha güvənilər. O isə heç vaxt, heç yerdə şəxsiyyət rolunda özünü göstərə bilməz (Borzova, 2001).

Qədim yunan mədəniyyəti (b.e.ə. VI-V əsrlər) iki min beş il əvvələ gedib çıxır. 2,5 min il bəşər tarixində böyük bir dövrü əhatə edir. yunan incəsənəti göstərirdi ki, adamların mənəvi həyatına və kosmosa münasibətinə şüurda kardinal dəyişikliklər əmələ gəlir. Qədim Yunan incəsənətində özünün yaradıcılıq çiçəklənməsi mərhələsində dünyanın yeni qavrayışını

formalaşdırmağa imkan vermişdir (Borzova, 2001). Yerdəki gözəlliyə vurğunluq, təbiətdəki harmoniyaya aludəçilik yunan mədəniyyətində mühim yer tutmuşdur. Gözəl insan mənəviyyatsız ola bilməz. Çünki o Allah tərəfindən yaradılmışdır. Sonrakı dövrlərin mədəniyyətində Yunan mədəniyyətinə təsiri danılmazdır. Yeni dövr mədəniyyətində hər bir insan tərkedilməzdir, onun daxili aləmi unikaldir. XXI əsrdə bəşəriyyət ümumdünya miqyaslı problemlərlə rastlaşır. Onların həlli üçün həm insanlar arasında, həm də adamlarla təbiət arasında ağıllı münasibətlərin mövcudluğu zəruridir. Ümumbəşəri mənafehlərin ön planı çıxması «kollektiv intellektin» formalaşmasına imkan vermişdir. Bu isə ümumbəşəri mədəniyyətin inkişafına hərtərəfli şəraitin yaradılması deməkdir.

İnsan fəaliyyətinin təfəkkürlə bağlılığı, daha doğrusu, ekoloji təfəkkürünün insan fəaliyyətinə hərtərəfli təsiri özünü hər zaman göstərir. Bunun üçün ekoloji şüurun insan-təbiət münasibətlərində rolu da nəzərə alınmalıdır. əslində «ekoloji şüur-təbiətə münasibətdir» (Hafizogulları, 1999).

Əslində XX əsrin sonunda ətraf mühitin mühavizəsi və ekoloji tarazlığın bərpa olması dünyanın bütün ölkələrində texniki tərəqqinin artan sürəti ilə stimullaşan elmin vacib məsələsi olmuşdur, desək səhv etmərik. Sənayenin intensiv inkişafı və bu proseslə bağlı olaraq ətraf mühiti çirkləndirən sənaye tullantılarının həddində artıq çoxalması, yaşadığımız Yer kürəsinin bir çox regionlarında ekoloji vəziyyətin ağırlaşmasına gətirib çıxartmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq gələcəkdə sənayenin inkişaf edəcəyi müşahidə olunmaqdadır. Bu da ətrafa mənfi təsir göstərən sənaye müəssisələrinin və sənaye komplekslərinin yerləşdirilməsi ilə bağlı tədqiqatçılar üçün güclü impulsdur. Sənaye kompleksləri ilə mühitin çirklənməsi problemi arasında ziddiyyətlər kəskinləşmişdir.

Nəticə. Göründüyü kimi ekoloji problemlər insan həyatının bütün sahələri ilə sıx surətdə əlaqədardır. Ona görə də ətraf mühitin qorunması mədəniyyətin qorunması deməkdir. Biz yuxarıda mədəniyyətin 500 – dən çox tərəfinin olduğunu qeyd etdik və onlardan bəzi nümunələri də göstərdik. əslində mədəniyyət haqqında təriflərin artması bütövlükdə cəmiyyətdə gedən sosial proseslərlə sıx surətdə əlaqədardır. Həmin təriflər «nəinki formaca, yaxud məzmunca, həm də zaman və vaxtından və ya öyrənilən cəmiyyətin xarakterindən asılı olaraq bir-birindən fərqlənirlər». əslində bir mürəkkəb sosial fenomen kimi mədəniyyət ancaq insan cəmiyyətinə xas olan və özünə məxsus qanunlarla inkişaf edən xüsusi bir fəaliyyət sahəsidir. Elmi tədqiqatlarda mədəniyyət bir bütöv sistem şəkilində göstərilir. Elə buna görə də həmin sistemi təşkil edən üç bölmə xüsusi qeyd edilir:

Maddi cəhətdən ifadə olunmuş şeyləri əks etdirən ən mükəmməl texnoloji sistem (insanın təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsinin mümkün edən istehsal vasitələri və s.);

İnsanlar arasında əlaqələri və müvafiq davranış tiplərini özündə əks etdirən sosial bölmə (iqtisadi, siyasi, etik, hüquqi, hərbi məşğuliyyəti növləri və s.);

İdeoloji bölmə - buraya nitq və simvolik formalar vastəsi ilə ifadə olunan ideyalar, biliklər inam, əqidə və s. daxildir. Ədəbiyyat, fəlsəfə, din, mifologiya, elm, xalq müdrikliyi və s. bura daxildir.

Ədəbiyyat

1. Тагйев Ә, Әлиев Қ. Культурология. В.Тәбиб. 1997.

2. Горячева В.Д. Культурологические аспекты изучения древнего и средневекового Кыргызстана. Ош и Фергана: Археология, Новое время. Культурогенез. этногенез. Вып. 4 серия «Ош- 3000 и Культурное наследие народов Кыргызстана». Бишкек

(Мурæ).. 2000.

3.Каган М.С. Философия культуры. Санкт—Петербург, 1996.

4.Şükürov A. M. Fəlsəfə və zaman. B.. Elm. 1998.

5.Орлова Э.А.Введение в социальную и культурную антропологию. М. 1994.

6.Тайлор Э. Миф и обряд в первобытной культуре. Смоленск. Русин. 2000.

7.Борзова Е. Д. История мстровой культуры. Санкт-Петербург, Лань, 2001.

8.Зеки Хафизогуллары. Секуляризация (Свемский Мир.) Анкара. 1999.

9.Медведев В.И. Алдашева А.А. Экологическое ьознание. М. Логос. 2001.

10.Мод А. Социодинамика культуры. М., 1976.

СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ПОНЯТИЕ КУЛЬТУРЫ

Доцент Салимов Махир Магомедали оглы, Мамедова Назрин Шакировна
Резюме

Целью написания данной статьи является проведение социально-философского анализа спектра новых культурологических критериев в рамках современных требований эволюции понятия культуры.

Автор отмечает, что изучение культурного наследия должно основываться не только на личных взглядах любого исследователя, но и на вкладе всемирно известных исследователей в этой области, заимствовании передового опыта, применении их к изучению отечественной истории. используя соответствующие научные методы.

Используемые методы. В процессе анализа эволюции понятия культуры из спектра современных культурологических критериев автор широко использовал общенаучные методы, метод сравнительного анализа, методы оценки влияния исторических процессов на культуру.

Новизна в статье. Впервые в отечественной литературе, наряду с анализом эволюции понятия культуры из спектра современных культурологических критериев, учебников, исследований и культурологических комментариев по истории культуры, наряду с историей мировой культуры, выделено пространство культурного наследия соответствующих стран.

Результат. В заключении автор делает вывод, что если мы называем науку, изучающую культуру, культурологией, то мы должны использовать термин культура наряду с термином культурология, или если мы принимаем термин культура как приоритетное понятие этой науки, то название науки должны быть культурологические исследования. Подчеркивается, что суть не меняется, независимо от допущений о том, что эти понятия как бы имеют разный смысл. Учитывая, что основной целью является также просвещение и образование, более уместна концепция культурологии, которая приобрела гражданство в нашем языке и понятна народу.

A MODERN VIEW OF THE CONCEPT OF CULTURE***Salimov Mahir Mahammadali, Mammadova Nazrin SHakir******Summary***

The purpose of writing this article is the conduct of socio-philosophical analysis of a range of new culturological criteria within the framework of modern requirements for the evolution of the concept of culture.

The author notes that the study of cultural heritage should be based not only on the personal views of any researcher, but also on the contribution of world-renowned researchers in this area, borrowing from the previous study. using the corresponding scientific methods.

Methods used. In the process of analyzing the evolution of the concept of culture from the spectrum of modern culturological criteria, the author widely used general research methods, methods of comparative analysis, methods of assessing the impact of historical processes on culture.

Novalty in article. For the first time in the domestic literature, I come out with an analysis of the evolution of the concept of culture from the range of modern culturological criteria, textbooks, research and cultural commentary on the history of culture, the spread of culture and the history of culture and world culture.

The result. In conclusion, the author makes the conclusion that if we call science, studying culture, culturology, then we should use the term culture with the term culturology, or if we adopt the term culture as a priority, the concept of culture should be a priority concept. It is emphasized that the subject does not change, independently of the additions about the fact that these concepts as they have a different meaning. Considering that the main purpose is also enlightenment and education, the more appropriate is the concept of culturology, which acquired citizenship in our language and is understood by the people.

Rəyçi : dos. M.A.Hüseynov

ADPI-nun Ağcəbədi filialının İctimai təbiət fənləri və onların tədrisi texnologiyası kədrəsini 10 oktyabr 2023-cü il tarixli protokolundan çıxarış (pr №02)

Daxil olma tarixi 11 oktyabr 2023-cü il